

A CIGÁNY/ROMA GYERMEKEK, CSALÁDOK

Szabóné Kármán Judit

Debreceni Református Hittudományi Egyetem Romológia Tanszék

„A saját kultúráját kutató és oktató roma értelmiségnek szembe kell helyezkednie azzal a máig létező globális túlélési stratégiával, amely azt diktálja: Tudjunk meg minél többet a gádzsókról,¹ és áruljunk el minél kevesebbet önmagunkról! Mivel gyermekeink iskolai helyzete már-már tragikusnak mondható, a pedagógusok körében végzett felvilágosító tevékenység sorsdöntő a számunkra. Szakmai körökben igen elterjedt az a vélemény, hogy a roma gyermekek biológiailag gyorsabban, szellemileg lassabban érnek az európai átlagnál. Feltehetőleg ezért minősítik oly gyakran szellemi fogyatékosnak, gyógypedagógiai esetnek a roma tanulókat, s utasítják őket az úgynevezett „kisegítő” iskolába. A legújabb kutatási eredmények azonban azt bizonyítják, hogy ezeknek a gyerekeknek a szellemi struktúrái nem fejletlenebbek, hanem mások. A sablonra építő iskola viszont nem tud mit kezdeni ezzel a mássággal.” (Romano Rác, 2008. 117. o.)

A fenti sorokat a magyarországi cigány² értelmiség egyik jeles képviselője, Romano Rác Sándor írta. Két, igen fontos – a cigány családokat, közösségeket a múltban szorosan összetartó, ma is gyakran megfigyelhető – *túlélési stratégiát* említ; a bezárkózást, s a másságot. Bár e két ismérv a hazai cigány közösségekre és családokra ma már eltérő mértékben jellemző, a gyermekeik révén velük kapcsolatba kerülő pedagógusok érzékelik, tapasztalják mindezt, s különféle módon minősítik, magyarázzák, kezelik a belőlük fakadó következményeket. Tíz évvel ezelőtt megjelent könyvében a szerző – utalva az elkeserítő iskolázottsági mutatókra – egyrészt felhívja közössége figyelmét a bezárkózás, a *gádzsók, a gádzsó intézmények* felé irányuló bizalmatlanság súlyos következményeire, másrészt szorgalmazza a *pedagógusok körében* – a róluk, azaz a cigány/roma gyermekekről, családokról szóló – *felvilágosító tevékenység* megkezdését a másság megértése, s ennek ismeretében a másfajta, sikeres pedagógiai munka elősegítése érdekében.

E tanulmány egyik célja épp e felvilágosító tevékenység; megismertetni a mai hazai cigányság különböző csoportjaihoz tartozó cigány/roma közösségek, családok szocializációs mintáit (tárgyalva azok okait és következményeit is), ám ezen túl szeretné bemutatni, hogy milyen pozitívumokkal érkeznek az iskolába a cigány/roma gyermekek, melyekre építve segíthető sikeres iskolai előmenetelük. *Piaget* szerint a gyermek születésekor „olyan

¹ Gádzsó = nem cigány férfi (az oláh-cigányok romani nyelvén)

² Tanulmányomban a cigány/roma kettős jelölést használom, illetve felváltva, egymás szinonimájaként a két elnevezést, természetesen a cigány szót is minden negatív konnotáció nélkül. A megnevezés helyességéről ld. részletesen Szabóné Kármán Judit (2016): *A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*. 33-36. Budapest: Gondolat Kiadó

viszonylatok középpontja, amelyek előrevetítik későbbi társadalmi életének jeleit, értékeit és szabályait”. (Piaget, 1973. 8. o.) Ezeket a viszonylatokat vizsgáljuk a továbbiakban az igen heterogén – horizontálisan és vertikálisan egyaránt erősen tagolt – hazai cigány/roma népesség vonatkozásában.

A magyarországi cigányság

A történelmi Magyarország területére a 14. század végén, a 15. század elején érkeztek az első cigány családok, majd őket több évszázadon keresztül újabb és újabb, eltérő eredetű, történetű és nyelvű kompániák követték. Ma e csoportok leszármazottai élnek közöttünk, kiket egységesen cigánynak/romának nevezünk, noha soha nem volt egységes, s ma sem az e népcsoport. Anyanyelv, szokások, eredet, mentalitás, „hagyományos” mesterségeik, identitás, de még genetikailag öröklődő betegségeik tekintetében is lényeges különbségek vannak a hazánkban letelepedett cigány csoportok között. Az évszázadok óta köztünk élő cigányság, melynek lélekszáma becslések szerint 600 000-800 000 fő,³ több csoportra, törzsre, nemzetségre tagozódik. Anyanyelv szerint három fő csoportjuk különböztethető meg; a *romungrók*, azaz a magyar anyanyelvű cigányok és az ősi kárpáti dialektust beszélő cigányok, a magyar és cigány (romani) anyanyelvű *oláh cigányok*, valamint a magyart és a román archaikus nyelvváltozatát beszélő *beás cigányok*.⁴ E fő csoportokon belül további alcsoportok, azokban pedig különböző törzsek vannak. A magyar anyanyelvű, azaz „magyarcigányok”⁵ (*romungrok*, *muzsikus cigányok*) alkotják a hazai cigányság túlnyomó többségét; ők azok, akiknek ősei elsőként érkeztek hazánkba, de az asszimilációs kényszer, a letelepedés, a tartós együttélés következtében az évszázadok során elveszítették ősi, kárpáti nyelvüket, s hagyományaik jelentős részét. A magyarcigányok három alcsoportja: a *zenész*, *muzsikus cigányok* (az „úri réteg”), a *kereskedők* (régiséggel, ékszerrel, használtcikkkel), és a vályogvető, *kosárfonó*, *alkalmi munkások szegény rétege*. A magyarcigányok közé sorolják magukat az ősi nyelvet még őrző *kárpáti cigányok* is. Igen kevesen vannak már, s ún. „nyelvszigetekben” élnek az ország néhány településén; Csobánkán, Versenden, Pomázon, Piliscsabán és néhány kis faluban a Dunántúlon. Hagyományos mesterségük volt a szegkovácsolás, muzsikálás, a vályogvetés, s különféle sármunkák. A kárpáti cigányok „alcsoportjai” a szintó és a vend cigányok. A *szintók* („német cigányok”) főleg Európa nyugati felén (Németország, Hollandia, Belgium, Franciaország, Svájc, Észak-Olaszország) élnek, s közösségeik még időszakosan vándorló életmódot folytatnak. Mint zenészek,

³ A magyarországi cigány/roma népességre vonatkozóan becslések állnak csak rendelkezésünkre. A 2001. évi népszámláláskor 190 046 fő, a 2011. évin 315 583 személy vallotta magát cigánynak (romának, beásnak). Korábbi reprezentatív kutatások szerint 600 000-800 000 főre tehető a mai cigány népesség lélekszáma, egyes cigány vezetők pedig közel egymillió populációról beszélnek.

⁴ A magyarországi cigányságon belül a csoportok arányáról, s azok változásairól részletesen: Kemény István, Janky Béla és Lengyel Gabriella (2004). *A magyarországi cigányság, 1971-2003*. Budapest: Gondolat Kiadó. 37-39.

⁵ Az egybeírt megnevezés azt jelzi, hogy egy külön csoportról van szó a cigányságon belül. Magyar cigány (azaz Magyarországon élő, magyarországi cigány) – így különírva – pedig értelemszerűen minden cigány/roma, aki hazánkban él.

házalók, céllövöldések, ringlispílesek, vásári mutatványosok, búcsúsok, bazárosok járnak az országot. Hazánkban élő, igen kicsi – néhány ezer főt számláló – csoportjuk ősei valamikor a 20. század elején vándoroltak be nyugat felől, majd pár család letelepedett közülük. A *vend cigányok* („köszörús”, „szlovén cigányok”) többsége Nyugat-Ausztriában és Szlovénia északi területein él. Hazai párszáz fős csoportjuk szinte kivétel nélkül a Dél-Dunántúlon telepedett le, magukat „köszörúsnek”, „köszörús cigánynak”, némelyek romának nevezik, nyelvük – a vend-romani – a szintéhez (a szintók nyelvjárása) hasonlóan kihalófélben van. Hagyományos mesterségük a köszörülés, de drótosok, kosárfonók, búcsúsok, s lókupecsek is voltak, vannak közöttük. A hazai cigányság másik nagy csoportja az *oláh cigányok* (*romák*, „*kolompárok*”, *beásul*: „*leketárok*”),⁶ kik kétnyelvűek, anyanyelvük a cigány, az indoeurópai nyelvcsalád indo-iráni ágába, az ind nyelvek közé tartozó romani (rokona többek között a kasmíri, hindi, bengáli nyelveknek). Nagyobb létszámú bevándorlásuk a 19. századra tehető, de elszórtan már a 15-17. században is éltek hazánkban. Ők őrizték meg legerősebben nyelvüket, hagyományaikat, hiedelemvilágukat, emiatt büszkén tekintik és nevezik magukat „chacho rom”-nak, igazi cigánynak. A csoport hazai tagozódása foglalkozás szerinti, tanult mesterségeik alapján megkülönböztetik maguk között a *lovári* (lókereskedő, lókupec), *khelderás* (üstfoltozó, kés, rosta, üst, csengőkészítők), *kherari* (házalók, tapasztók, vályogvetők), *churari* (késesek, rostások, köszörúsók), *cerhari* (sátorosok), *colari* (lepedővel, vászonnal, szőnyeggel kereskedők), *gurvari* (kolompkészítés, bádigos munkák), *mashari* (eredetileg halászok, ma kiváló lókupecsek), *chadrari* (ékszerkészítők, kereskedők), *drizari* (ronggyújtók), *potyorari* (zsebesek), *bugari* (dögösök, elhullott állatok bőrrel foglalkozók) törzseket. A csoportok közötti hierarchia, s ennek megfelelően az endogámiára⁷ való törekvés a múltban meghatározó volt. A mai, különösen a tanult, közösségüktől távolra került, más cigány csoportok fiataljaival tartós és közvetlen kapcsolatban lévő (pl. egyetemisták, roma szakkollégisták) cigány fiatalok között már gyakoribb a vegyes házasság; eltérő törzsek, eltérő cigány csoportok fiai és lányai, továbbá cigány/roma és nem cigány fiatalok közötti házasodás. Zárt, hagyományörző oláh cigány közösségekben azonban továbbra is él a csoporton, törzsön belüli házasodás. Mindegyik törzs a romani nyelvet – törzsenként eltérően annak valamelyik dialektusát – beszéli, így mindannyian megértik egymást. Oláh cigányok az egész országban élnek. A magyart és a román archaikus nyelvváltozatát beszélő *beás cigányok* („*teknősök*”, *teknővájók*, *băieși*, *rudari*) (4,6%)⁸ szintén kétnyelvűek; anyanyelvük az indoeurópai nyelvcsalád italo-kelta ágába, a latin nyelvek közé tartozó beás (rokona többek között a román, francia, portugál és spanyol nyelv), a román nyelv egyik archaikus nyelvjárása. A beások három fő csoportja eltérő dialektust beszél, de egymást mind jól megértik, ám érthetetlen számukra az oláh cigányok nyelve, a romani. Eredetüket tekintve mára már bizonyosnak tűnik, hogy indiai gyökerekkel ők nem rendelkeznek, az oláh cigányok

⁶ Nem tévesztendő össze az oláh cigányoknak nevezett beásokkal; kiket főleg a Dunántúlon hívnak így, utalva ezzel „oláh”, azaz román eredetükre. (A beások pedig kolompárok, leketárok, leketárok, leketárok nevezik az oláh cigányokat.)

⁷ Endogámia: társadalmi szokás, javaslat vagy követelés, hogy a párválasztás egy körülhatárolható csoporton belül történjen. Az endogám csoport lehet társadalmi, gazdasági, lokális, ill. esetünkben etnikai.

⁸ Az arányszám a kétnyelvű cigányokon belül magukat beás cigánynak nevezők aránya – a többször hivatkozott 2003. évi reprezentatív cigánykutatás (Kemény-Jánky-Lengyel) során kapott adatok szerint

nem rokonaik; kutatások (Pálmainé Orsós, 2006. 21. o.) szerint inkább valamilyen román néptörédekből származhatnak őseik. Magukat cigánynak vallják, a „roma” szó nem szerepel nyelvükben, így önmegjelölést az nem jelent számukra. A hazánk területén élő beások három alcsoportot különböztetnek meg maguk között; az *árgyelánok* – a legnagyobb csoport, elnevezésük a román ’ardelean’, azaz ’erdélyi’ szóból ered –, kik a nyelvújítás előtti bánáti román dialektust beszélnek, lakóhelyeik főleg Baranya, Somogy, Zala és Tolna megye aprófalvas régiói, s néhány család Veszprém és Vas megyében él. Kosárfonás, teknővájás, faáru készítése a hagyományos foglalkozásuk, letelepedésük után többségük az utóparasztosodás útjára lépett, ma már sokan földműveléssel, állattartással is foglalkoznak. Ez a foglalkozásváltás, utóparasztosodás a beások mindegyik csoportjában megfigyelhető. A *ticsánok* – elnevezésük eredete a ’ticean’, azaz Tisza-vidéki szó – Tiszafüreden és környékén, Füzesabonyban és az Észak-Alföldön élnek nagyobb számban. Hagyományos mesterségüket a famegmunkálást, kosárfonást mára kereskedéssel váltották fel, illetve egészítik ki. A Dél-Dunántúlon, s főleg Alsószentmártonban élő *muncsánok* – nevük a román ’muntenia’, azaz hegyvidéki, hegyi, havasalföldi eredetre utal – inkább a cigány népvét alkalmazzák magukra.

A fő-és alcsoportokon kívül a román határ mentén, Békés megye néhány településén (Eleken és Méhkeréken) élnek *román cigányok* is, s erdélyi *gáborok* („kalapos cigányok”) is tartózkodnak hazánkban; ők leginkább nagyvárosokban bérelnek házakat hosszabb tartózkodásra.

E horizontális – eredet, nyelv, szokások, hagyományok, identitás, kultúra – differenciálódás mellett, jelentős vertikális tagozódás is jellemző a cigányságra. Ahogy a többségi társadalomban, úgy a roma kisebbségen belül is egyértelműen jelen van a társadalmi rétegződés a vagyon, iskolázottság, lakóhely, foglalkozási pozíció, életkörülmények, életminőség alapján, de a többség hagyományos rétegeképző dimenziói mellett további differenciálódást eredményez még két tényező: a hagyományörzés és a szegregáció (lakhatási, oktatási) mértéke. Minél zártabb egy közösség, minél elkülönültebben, szegregáltabban él a többségi társadalomtól, annál inkább fennmaradnak és hatnak a régi szokások, hagyományok generációról generációra. S minél iskolázottabb a családot alkotó szülőpár, a fiatalok minél távolabb élnek zárt, hagyományörző közösségüktől – lakóhely, munkavállalás, tanulmányok végzése céljából –, annál inkább elszakadnak a közösségüket jellemző gondolkodástól, mentalitástól, hagyományoktól, s veszik át a többségi társadalom magatartásmódját, szokásait. Ugyanakkor vannak olyan elemei a tradícióknak, melyek továbbélését még a tanult, közösségüktől elszakadt cigányok/romák is fontosnak tartanak; a fiatal értelmiség körében jól megfigyelhető bizonyos hagyományok örzésének és a többségi elvárásoknak való megfelelésnek az összehangolására való törekvés. Szemmel látható ez az igyekezet, ami mögött igen sok energia, állandó dilemma, útkeresés, feszültség, sikerek és kudarcok, s gyakran megfelelési kényszer, bizonyítási vágy van. A vékony elsőgenerációs értelmiségi réteg tapossa ki és mutatja az utat a következő generációknak, s jól látható (Szabóné Kármán, 2012. 175. o.), hogy a hajszálvékony másodgenerációs cigány/roma értelmiségi réteg fiatal felnőttjeinek – szüleik gazdasági, kulturális, kapcsolati tőkéit is felhasználva – már mennyivel könnyebb, sikeresebb a pályafutása. Az értelmiségi, tanult csoport azonban még a legkisebb rétege a cigányságnak, az iskolába kerülő gyermekek többsége olyan otthonokból,

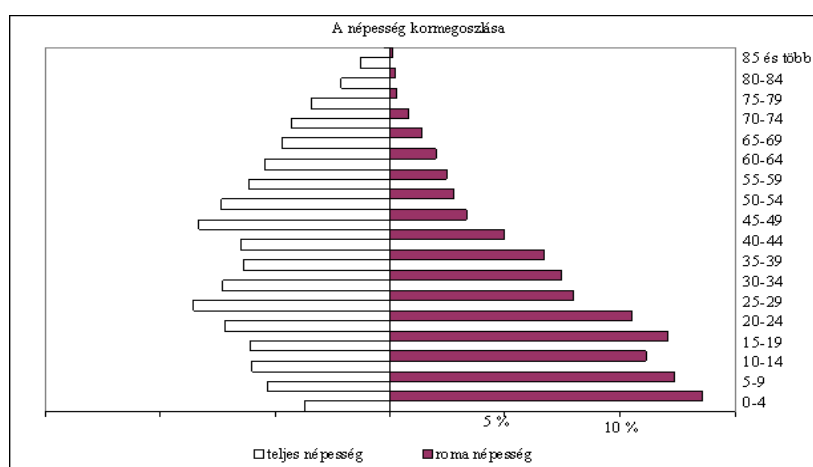
családokból érkezik, ahol a szülők alacsonyán iskolázottak, ennek következtében szegénységben, mélyszegénységben, nélkülözve élnek.

A hazai cigány/roma családok, gyermekek helyzete

Ismerete, tapasztalata a hazai cigányság oktatási, lakhatási, foglalkoztatási helyzetével kapcsolatban csaknem mindenkinek van, értékelhető adatokat azonban a népszámlálási, Gyermekesély, EUROSTAT és TÁRKI kutatásokról nyerhetünk.

Demográfiai mutatók

A többségi, előregedő társadalommal szemben a hazai cigányság fiatal népcsoport; az összehasonlító korfán is jól látható a népesség kor-összetételbeli jelentős különbsége. (1. sz. ábra)

1. sz. ábra A cigány és a teljes népesség kor megoszlása Forrás: Babusik, Delphoi 2004.

Szembevetően a jóval nagyobb gyermekvállalási kedv, a 2011. évi népszámlálási adatok alapján az egy cigány/roma nőre jutó gyermekszám 3,2, szemben az országos 1,9 gyermekszám átlaggal (KSH, 2015). Megjegyzendő azonban, hogy az iskolázottság, a hagyományoktól való elszakadás, a születésszabályozó módszerek megismerése következtében a cigányság körében is jelentősen csökken a vállalt gyermekek száma; a korábbi (idősebb) nemzedékekhez képest mára már 10% alatt van az ötgyermekes cigány családok aránya, a szüleikhez képest pedig közel egyharmadára redukálódott a hat, és ennél magasabb gyermekszámú cigány családok aránya. Az összehasonlító korfa (1. sz. ábra) ugyan a 2004. évi adatokat mutatja, ám a teljes és a cigány népesség közötti kor megoszlás-különbség azóta sem változott. Míg a 0-14 évesek aránya a cigány populáción belül 32,8% (a teljes népességben 14,6%), jóval kevesebb a középkorúak, még kevesebb a 60 év felettiek aránya. Ez utóbbi a teljes népességben 23,5%, a cigány/roma népességben mindössze 4,6%! (KSH, 2014) A korai halálozásnak, a születéskor várható 10-12 évvel rövidebb élettartamnak elsősorban nem etnikai, hanem a szegénységből fakadó okai vannak; rossz életkörülmények, egészségtelen lakáskörülmények, hiányos, ill. nélkülöző táplálkozás, a munkanélküliségből és a depriváltságból fakadó betegségkockázatok, inadekvát megküzdési módok (dohányzás, alkohol, drogfogyasztás), preventív szemlélet és magatartás hiánya. Nem nehéz felismerni, hogy milyen kapcsolata van mindennek az

alacsony iskolázottsággal, ami oly jellemző a hazai cigányságra. Ugyancsak a szegény, mélyszegény réteg lányaira (kisebb mértékben a fiaira is) jellemző a korai házasodás, gyermekvállalás; a legutóbbi népszámlálási adatok szerint – a magukat cigánynak/romának valló 315 583 főből – a 15-19 éves cigány/roma férfiak (16 843 fő) közül 159 volt házas, s 2 fő már elvált. Az ugyanilyen korú cigány nők (16 434 fő) között 605 házas, 2 özvegy és 26 elvált volt! (Csordás, 2014. 59. o.) A korai gyermekvállalást a helyi tapasztalatok mellett az országos statisztikai adatok is alátámasztják; míg a teljes népességben a 15-19 éves korú nők 0,033%-ának, az ugyanilyen korú cigány/roma nők 0,23%-ának volt már gyermeke a 2011. évi népszámlálás adatai szerint. (KSH, 2014)

Lakhatási, foglalkoztatási adatok, életminőség

A magyarországi cigányság, mint azt a rétegződésnél tárgyaltuk, a vagyoni helyzet alapján is különböző csoportokba tartozik. Minden csoportban, különösen a kereskedő romungrók, s az oláh cigányok között vannak gazdag, jómódú családok, ám a hazai cigány családok nagy része szegény, sőt, mélyszegény. Magyarországon 2014-ben a szegénységben élőknek csupán közel egynegyede (21-24%) volt cigány/roma, ám a cigányok túlnyomó többsége, 69%-a szegény. (Szívós és Tóth, 2015. 52. o.) A jövedelmi szegénységet és a társadalmi kirekesztettséget vizsgáló kutatások azt mutatják, hogy e népcsoport depriváltsága még mindig igen magas (87%), hisz a szegénységért felelős faktorok esetükben halmozottan vannak jelen. A kutatások szerint ugyanis a szegénység a következő családokban gyakori: a legfeljebb általános iskolát végzett háztartásfővel élők (72%), az egyedülálló szülő (66%) és a három vagy több gyermeket nevelő párok háztartásában élők (73%), valamint a roma háztartásfővel élők (89%) között. Az átlagosnál több szegénységben és kirekesztettségben élő található azokban a háztartásokban is, ahol a háztartásfő munkanélküli, gazdaságilag inaktív (81%). A legutóbbi *Gyerekesély-kutatások*, melyek a leghátrányosabb helyzetű kistérségek (amelyekben mind magasan reprezentált a cigány lakosság) gyermekeinek életkörülményeit kutatta, a következő megállapításokat teszik: „Munkaerő-piaci szempontból a roma háztartások a nem romákhoz képest sokkal rosszabb helyzetben vannak. Majdnem minden második (47%) roma gyerek nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban él, míg a nem roma gyerekeknek csak 22%-a. Az elmaradott térségekben a nem roma gyerekeknek is közel ötöde (18%) olyan családban él, ahol nincs foglalkoztatott, míg a roma gyerekek 41%-a él kereső nélküli háztartásban. (Fekete, 2016. 44. o.) Adataink szerint az LHH-s kistérségeken élő gyermekek 8 százaléka számára nem biztosított a saját, önálló fekhely, 4 százaléknak a megfelelő hely a tanulásra és 15 százaléknak nincs íróasztaluk sem. A jövedelmi különbségek és az etnikai hovatartozás nagyon markánsan módosítják az eloszlásokat. A cigány kisebbséghez tartozó gyermekeknél sokkal magasabbak ezek az arányok, hiszen a szegény és roma gyerekek majdnem 18 százalékanak nincs saját ágya és még a szerény jövedelmű háztartásokban nevelkedők közül is minden 10 gyermek közül egynél hiányzik. Íróasztala a szegény gyermekek 21,5, a szerény jövedelműek 6,6, míg az átlagjövedelműeknek 4,4 százalékanak nincsen. A roma gyermekeknél ezek az arányok 32,8, 15,9 és az átlagjövedelműeknél meglepő módon 24,5 százalék.” (Vastagh, 2016. 80-81. o.)

Iskolázottsági mutatók

Az évszázadok során az oktatásból folyamatosan kimaradó, kicsúszó cigányság mára a többséghez képest igen jelentős iskolázottsági deficitet halmozott fel. A nagy különbség már a 19. század végén megmutatkozott, az 1893. évi cigányösszeírás a cigányok 90%-át analfabétának találta; míg a teljes népességben az írni-olvasni tudók aránya a férfiak esetében 60,2%, nőknél 46,5%, a cigány népességben belül ez a férfiaknál 8,5 %-a, a nőknél 4,6% volt (MSK, 1895). A 20. század eleji kutatások arról számoltak be, hogy a tanköteles cigány gyermekek kevesebb, mint 10%-a járt csupán iskolába, ők is rendszertelenül (Hegedűs, 2000. 38. o.). Az államszocializmus idején ugyan jelentősen javult az iskolába járók aránya, ám a bevezetett elkülönített, alacsony minőségű, a nyílt és burkolt szegregált oktatás nem tette lehetővé – egyéb okokkal együtt –, hogy a cigány gyermekek többsége sikeresen, eredményesen végezze el tanulmányait, szakmát, érettségit szerezzen, a felsőoktatásban tovább tanuljon. Keveseknek adatott meg egyetemi, főiskolai diploma megszerzése. A kevés sikeresből alakult ki hazánkban az 1970-es évek második felében az első cigány értelmiségi réteg. Nagy erőfeszítésekkel, támogatásokkal a rendszerváltást követő évekre a nyolc általánosnál magasabb iskolai végzettséget szerettek aránya a 20-30 éves cigány fiatalok körében 22% lett – szakiskolát végzett 2%, szakmunkásképzőt 17%, érettségizett 3%. A teljes népességben az arány 82% – szakiskolai végzettséggel 2%, szakmunkásképző bizonyítvánnyal 34%, érettségivel 46% rendelkezik (Varga, 2009. 5. o.). A rendszerváltást követő 2001. és 2011. évi népszámlálási adatok, bár nem fedik le a teljes cigány/roma népességet, hisz önbevalláson alapult, azaz csak a magukat cigánynak/romának, beásnak vallókról kapunk tényleges adatot – az első népszámlálásnál 190 046 fő, 2011-ben pedig 315 583 személy sorolta magát ide –, az arányokat és a tendenciát jól mutatja a cigányság iskolázottságát illetően (1. sz. táblázat).

1. sz. táblázat Iskolázottsági mutatók a cigány/roma és a teljes népességben
Forrás: KSH 2001. és 2011. évi népszámlálás

Legmagasabb iskolai végzettség	Cigány/roma népesség (%)		Teljes népesség (%)	
	2011.	2001.	2011.	2001.
8. o. vagy kevesebb	52,2	87	18,3	27,8
Egyetemi, főiskolai diploma	0,8	0,7	14,5	13

Az általános iskolát követő továbbtanulásban is jelentős különbség van, a nem cigány tanulók 62%-a középiskolába megy, a cigány tanulóknak azonban csupán 9%-a, akik között igen magas a későbbi lemorzsolódás. A korai iskolaelhagyás tekintetében egyre romlik a mutató, míg 2010-ben 10,8% volt a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 18-24 éves korosztályon belül, 2015-ben már 11,6% (Kormány, 2016), 2016-ban pedig kiugróan magas, 12,4% (EUROSTAT, 2017). A lemorzsolódó – többnyire szegény, hátrányos helyzetű – fiatalok többsége roma (57%), s jellemzően magas a korai iskolaelhagyás Észak-Magyarországon (16,8%), az Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon, azaz az ország cigányok által leginkább lakott, s gazdaságilag elmaradott régióiban. 2017. évi kutatások megállapítják,

hogy a romák körében a korai iskolaelhagyás több mint hatszor olyan magas (59,9%), mint a nem romák esetében (8,9%) (EB, 2017) E statisztikai adatok messzemenőig alátámasztják a tapasztalatot, amit a cigány/roma népességet közelről ismerők látunk; a mai cigány fiatalság erőteljesen kétpólusúvá vált. Az utóbbi évtizedben ugyanis jól láthatóan kiemelkedik egy markáns, határozott identitású, magát cigánynak/romának valló, magasan kvalifikált, több nyelven beszélő, világlátott fiatal réteg, kikre elődeiktől eltérően az is jellemző, hogy nem csak, és nem elsősorban szociális területen (mint a társadalmi mobilitás megszokott „liftjében”) szereznek diplomát, hanem már több jogász, történész, biológus, közgazdász, informatikus, kémikus, matematikus, vegyész végzettséggel rendelkező van közöttük. Ők azok, akik minőségi oktatásban részesültek mind általános, mind középfokon, akikhez eljutottak a különféle támogatások, ösztöndíjprogramok, előbbre jutásukat mentor, szakkollégium segítette. S velük szemben van a cigány/roma gyermekek nagy tömege, akiknek még álmaikban sem szerepelnek azok a lehetőségek, amikkel szerencsésebb társaik már élni és boldogulni tudnak. Hogy melyik cigány/roma gyermek hova jut el, az sok tényezőtől függ, de mindezek között az egyik legmeghatározóbb az otthoni, családi közeg, neveltetés.

Szocializáció cigány/roma családokban

Mint ahogy egységes cigányság nem létezik, úgy egységes szocializációs mintáról sem beszélhetünk. Másképp működik, nevel egy jó körülmények között élő, s másként egy szétesett, szegény, súlyos napi gondokkal küszködő cigány család. A hagyományörző – s különösen az oláh-cigány közösségekben – nagycsaládokban az asszimilálódott közösségektől eltérően szocializálódnak a gyermekek, s sok vonatkozásban más a nevelés a muzsikussaladokban is. Mint ahogy kultúrájukban, úgy a szocializációban is keverednek – s csoportokként, rétegekként eltérő hangsúllyal érvényesülnek – az etnikai sajátosságok, a szegénykultúra, valamint a régi magyar paraszti kultúra elemei.

Minden rétegre és csoportra jellemző – tehát etnikai sajátosságnak is tekinthető – a gyermekhez való viszonyulás, az a kiemelt státusz, amit a kisgyermek betölt a családban. A többségi társadalom gyermekvárasi kultúrája ugyan a cigány közösségek többségében még nem él, ám miután megszületik, a család, a közösség életének központjába kerül a gyermek. „Majomszeretettel szeretik gyermekeiket” mondják a nem cigányok. S valóban, túlradóan szeretik őket, igyekeznek mindent megadni nekik. Nem véletlen, hogy még a nagyon szegény (nem szétesett, alkoholisták, bántalmazó) családban felnevelkedettek is nagy szeretettel emlékeznek gyermekkorukra, neveltetésükre. Miben nyilvánul meg ez a gyermekközpontúság? Jól megfogalmazza a főbb jellemzőit egy tanult, zenész cigány férfi: „A családokban nagyon meleg, szeretettel a légkör. A gyerekek és a szülők állandóan együtt vannak. Nem külön szoba, meg ilyesmi. Együtt is alszanak. Testközelség van. Ez a kisgyerekeknek nagyon fontos. Ahol szegénység van, ott egy szobában lakik az egész család, de a gazdagoknál se különülnek el a gyerekek. Együtt alszanak, együtt esznek, együtt gyakorolnak a felnőttekkel, hallgatják a beszélgetéseket, a fiúk ott vannak az üzletközéseknél. Nincsenek korlátok, nincs úgynevezett fegyelmezés [...] Sokszor megyek látogatóba a gádzsó kollégáimhoz, ezt-azt megbeszélni. Mindig csodálkozom, hogy állandóan fegyelmezik a

gyerekeket. Az ember a gádzsó családoknál állandóan azt hallja, hogy 'nem szabad, ezt ne így csináld, ezt egyed meg, ide menjél' borzasztó. A gyerek folyton szorong, hogy mit csinál rosszul. Mi nem beszélünk ennyit. Végezzük a dolgunkat, a gyerek látja ezt, s utánozza, mert olyan akar lenni, mint az apja vagy az anyja, vagy a híres rokon. Lesi az elismerő pillantásokat. Ha ezek elmaradnak, akkor tudja, hogy valamit másként kell csinálni. Nincsen szükség büntetésre! A cigány szülők nem büntetnek, és nem jutalmaznak. Ez nincs benne a gondolkodásukban. Szeretnek!" (Békési, 2003. 84. o.) Ez a hozzáállás általánosnak mondható az iskolázatlan és a tanult, a szegény és a gazdag szülők, családok esetében egyaránt. A hangsúly az állandó és kimutatott szereteten, a szoros együttléten van. A kicsi megszületésétől kezdve egy nagy közösség része, ahol mindig van, aki ringatja, kézben tartja, hordozza. Sírni nem hagyják, az „magyar szokás”; „Na mi van, már gádzsi⁹ lettél? Hagyod, hogy ríjon az a gyerek?” szólnak rá a fiatal anyára, ha sírni hagyja a kicsijét. Az anya ilyenkor nyugtatja, mellre teszi, megszojtatja, de rajta kívül is mindig van, ki dajkálja a csecsemőt, kisgyereket, aki mindig a családtagokkal egy térben van. A cigány kultúrában ugyanis többnyire nincs külön gyermek és külön felnőttvilág; gyerekszoba, gyerekbútor, gyerekjáték, gyerekételek, gyerek-életritmus, gyerek-napirend, gyerek-szabályok stb. A szegénységben, az egy kunyhóban, egy szobában élő korábbi nemzedékeknek nem volt, s a mai, hasonlóan szegény családoknak sincs lehetőségük külön gyerekvilág megteremtésére. Ugyanakkor e megszokott „összezártság” még a jómódú, nagy házzal bíró családok életformájára is jellemző, ahol lehet, hogy van külön gyerekszoba, ám a kicsi a közös nagy térben – az étkezést, együttléteket biztosító nagy helyiségben, „amerikai konyhás” nappaliban – a nagycsalád tagjai, jövő-menő rokonok, szomszédok között nevelkedik, élete születésétől kezdve része a közösség életének (Szabóné Kármán, 2018. 38-39. o.). Sokan úgy vélik, hogy a cigány/roma gyermekek ingerszegény környezetben nőnek fel, nos, ennek gyakran pont az ellenkezője igaz; a felnőttek, a család és a közösség hullámzó és erőteljes érzelmi-indulati élete – nagy örömek, mulatozások, szomorúságok, gyász, harag, veszekedések, hangoskodás stb. – mind közvetlenül a gyermek körül zajlanak, s hatnak rá. Inkább azt kellene mondani, hogy túl sok inger éri a cigány gyermekeket.

A túláradó szereteten túl általánosan jellemző, hogy a cigány/roma szülők nem a többséghez hasonló „nevelési elvek” szerint foglalkoznak gyermekeikkel. Következetes, szigorú, büntető, számonkérő, elvárásokkal teli, szankcionáló, fegyelmező nevelés nem fordul elő, egyértelműen mintakövető nevelést láthatunk. Ha a gyermek viselkedése túlmegy egy határon, akkor előfordul, hogy rákiabálnak (pl. „A rák egye meg a májadat, te büdös kölyök!”), rácsapnak a fenekére, ám ezt hamar követi a szeretet újabb túláradó kifejezése; a gyermek összecsókolása, ajnározása. Harag, büntetés, szeretetmegvonás nem követi a helytelen viselkedést. Általánosan jellemző – s szintén a szülői, nagyszülői, keresztszülői, rokoni szeretet kifejezésének eszköze –, hogy a gyermekek (ha anyagilag mód van rá) kéréseit, kívánságát igyekeznek mielőbb kielégíteni, legyen az édesség, játék, ruha, szórakozás, bármi. A vágy megjelenését igen hamar követi annak kielégítése. Az időfogalom, az idővel való bánás is eltér a többségi mentalitástól; kevésbé rendszerezett akár az étkezést,

⁹ Gádzsi = nem cigány nő (az oláh-cigányok romani nyelvén)

az alvást vagy egyéb tevékenységet tekintünk. A legtöbb családban nincsenek szigorú étkezési időpontok (közös reggeli, ebéd, vacsora), hanem amikor elkészül az étel, bárki, bármikor ehet.¹⁰ Hasonlóan viszonyulnak a csecsemők, kisgyermek alvásához is; amikor elálmosodik, elalszik a gyermek. A nagyobb gyermekeknél sincs szigorú lefekvéses idő.

A *hagyományőrző* – különösen oláh cigány, gábor cigány – *családokban, közösségekben* a fentiekén túl még igen fontos a gyermekek nemi identitásának megfelelő nevelés; a lányok esetében a tisztaság (szüzesség) megőrzése, a nemi szerep megfelelő elsajátítása (főzés, gyereknevelés, háztartás rendben tartása, helyénvaló női viselkedés, tisztasági szabályok betartása), a fiú gyermekeket pedig a család férfitagjai már igen korán bevezetik a munkába (kupeckedés, kereskedés, gazdálkodás). A szocializáció esetükben mindenekelőtt arról szól, hogy elsajátítsák a tőlük elvárt viselkedést, készségeket. Az iskolai elvárások, kötelezettségek gyakran jóval ezek után következnek.

A *muzsikusi családokban* bár sok mindenben hasonló a szocializáció – amint erről a zenész apa beszélt is –, néhány eltérő sajátosság jellemző; a muzsikusi karrier nélkülözhetetlen előfeltétele a tanulás és a folyamatos, kora gyermekkoról elkezdett hangszeres gyakorlás, ezért a rendszeresség, az iskolai előmenetel nyomán követése, a zene területén a számonkérés, ellenőrzés, korrigálás – sok-sok dicsérettel tudatosan bátorítva, motiválva – része a gyermekek nevelésének. E csoportban különösen is megfigyelhető még az idősek iránti tisztelet, a zenész apa, nagyapa, rokon véleménye, elismerése fokozottan számít.

A *tanult, magasabb iskolát végzett, vagy magas iskolával nem, de jó munkával, szakmával, biztos keresettel, stabil családdal* rendelkező szülők is – csoport-hovatartozástól függetlenül – igyekeznek támogatni, segíteni gyermekeik előrejutását, amiben az iskola szerepét fontosnak tartják.

Általánosan jellemző minden közösségben a „testvériség” megélése, s ez nemcsak egymás testvérenek tekintését (nevezését) jelenti, hanem a „ma nekem, holnap neked” szemlélet alapján állandó és kölcsönös támogatást, segítséget is. Aki megszorul, azt a többiek kisérik, tudva, hogy legközelebb, ha kifogynak valamiből, támogatásra szorulnak, a rokon, barát, szomszéd, a „testvér” ugyanígy segíteni fog nekik. Ugyancsak általános az a mozgási autonómia, amiben felnevelkednek kicsi koruktól kezdve a gyermekek; a cigánytelepen szabad a mozgás a házak között, egymás otthonába ki-be mehetnek. Mindenki figyel a gyermekekre, hisz rokonai, legalább unokatestvérei mind egymásnak. Hasonló a helyzet a városi negyedekben is; az ajtók nyitva vannak, egymáshoz gyakran és szabadon átjárhatnak a gyerekek. Közösségen belüli mozgási szabadságukat alig szabályozzák a felnőttek.

A szocializáció etnikai sajátosságai mellett a régi magyar paraszti kultúra bizonyos elemeit is felfedezhetjük a hagyományőrző cigány közösségek szociális tanulási mintáiban –, mint a meghatározott nemi szerepek, a nők háttérbe szorulása (a nő feladata a férfi kiszolgálása, sok közösségben a nők és férfiak külön étkeznek, hajvágási tilalom, viseleti szabályok vannak stb.), a közös szocializációs térben (ahol sem a halál, sem más nem tabutéma) élés. E sajátosságokból fakadó másságot is nehezen érti, ennek következtében

¹⁰ Egy fiatal, diplomás szülőpárból az édesanya mesélte nem oly régen nekem, hogy az óvodából hazaérkező gyermekei számon kérték tőle, hogy ők miért nem ebédelnek soha? Ő nagyon meglepődött ezen, s azt válaszolta nekik, hogy tulajdonképpen ők szinte egész nap esznek, ezért nincs külön időponthoz kötve az étkezés.

pedig gyakran nem helyesen kezeli a pedagógus, ám az igazán komoly gondot a gyermekek, családok szegénységéből, depriváltságából, kilátástalanságából fakadó következmények okozzák.

Mint a fenti adatokból láttuk, a *szegénység, mélyszegénység* a cigány/roma gyermekek, családok többségét érinti. Szocializációjukra könyörtelenül rányomja bélyegét a szegénykultúra minden jellegzetessége, aminek semmi köze nincs etnikai hovatartozáshoz, s amely sajátosságok a világ számos pontján élő szegénysorsúak között egyaránt megfigyelhetők. Kiválóan összefoglalja mindezeket *Oscar Lewis*, 1961-ben megjelent *Sánchez gyermekei* című könyvében. A Mexico Cityben élő szegények kultúrájáról a következőket írja: „A szegénység kultúráját nagyrészt meghatározó gazdasági jellegzetességekhez hozzájárul még a létért való örökös küzdelem, a teljes vagy részleges munkanélküliség, az alacsony bérek, a képzéshez nem kötött számtalan munkák válfaja, a gyermekmunka, a tartalékok hiánya, a folytonos pénztelenség, az üres kamra és az a szokás, hogy apró tételekben veszik meg az élelmiszert, és napjában annyszor mennek érte, ahányszor szükség van rá, de ideszámít a személyes tárgyak zálogba tétele, a kis uzsorásoktól való pénzkölcsönzés tetemes kamatra, részvétel a szomszédság alkalomszerűen szervezett hitelakcióiban (tanda), és a kéz alatti ruha-, bútorgvásárlás. A társadalmi és lélektani jellegzetességekhez hozzátartozik a zsúfolt otthon, a magánélet lehetetlensége, a bandákba verődés, az alkoholizmus gyakorisága, az erőszak sűrű alkalmazása viták során, tettelegesség a gyerekevelésben, asszonyok verése, a nemi élet korai kezdete, időleges életközösségek és vadházasságok, anyák és gyermekek támasz nélkül maradása, a családi élet eltolódása a matriarchátus felé, és az anyai rokonok nagyobb tiszteletben tartása, gyakran magjára zsugorodott család, hajlandóság a basáskodásra és a családi összetartozás hangsúlyozása - többnyire hiába. Ismét más jellegzetességek a jelennek élés, a viszonylag ritka személyes kedvtelések, a tervtelenség, az örökösen nehéz helyzet belátásából támadó fatalizmus és beletörődés, a férfi felsőbbrendűségébe vetett hit, ami a machizmóba vagy a férfiasság kultuszába torkollik, és nők közt létrehozza az ennek megfelelő mártír-komplexust, végül pedig ijesztő tünet a lelki betegségek gazdag változatossága...” (Lewis, 1961. 20-23. o.) Aki cigánytelepen, cigánysorokon, városi gettóban járt már hazánkban, ugyanezt tapasztalja. Kilátástalanság, nélkülözés, s a nyomor talaján szükségszerűen kialakuló deviancia. A nyomorban élők kevésbé tudnak hosszú távú terveket készíteni, életükben napi tervek szerepelnek; a mai nap túlélése – honnan szerezzek fát a befűtéshez, ennivalót a gyerekeimnek, stb. Ezek a prioritások fontosabbak annál, mint hogy a gyermek rendszeresen óvodába, iskolába menjen, ott megfelelően helyt álljon. A mélyszegénységben élők otthonai szegényesek, gyakran komfort nélküliek, a gyermekek, az otthon tisztántartása nagy erőfeszítések árán lehetséges, úgy-ahogy. A gyermeknek a tanuláshoz szükséges feltételek (írásztal, megfelelő világítás, nyugodt légkör) nem biztosítottak, nem beszélve a megfelelő táplálkozásról, aminek hiányában sem idegrendszere, sem fizikuma (teherbírása) nem fejlődik kellően. Mindehhez hozzájárul még a szülők aluliskolázottsága, aminek következtében nem tudják segíteni gyermekük tanulását, házi feladatainak megírását. További súlyos velejárója a nyomornak a deviancia, ami a kilátástalan, pozitív jövőkép nélküli személyekben, családokban, közösségekben mindenütt megjelenik, etnikai hovatartozástól függetlenül. Okozója leginkább az a frusztráció, ami abból a szakadékból, ellentmondásból fakad, ahogy

élnék, ill. ahogy élni szeretnének! (Hasonló ehhez a kamaszkori énkép és én-ideál közötti szakadék okozta feszültség, zaklatottság.) A média kiválóan közvetíti az „ideális élet” nélkülözhetetlen kritériumait (márkás cipők, ruhák, autók, nyaralás, italok stb.), melyek a szegénységben, nyomorban élők számára elérhetetlen vágyak. Nihil, kilátástalanság, közöny uralkodik a szegénynegyedekben, gettóban. Mindez frusztrációt, az pedig igen gyakran agressziót generál. Az agresszió befelé-és kifelé fordított formáival, az önpusztítás különböző módszereivel – a rövidre zárt örömszerzési módokkal (alkohol, drog, dohányzás, prostitúció, promiszkuitás, szenvedélybetegségek), a mások felé irányuló agresszióval (verekedés, rablás, megfélemlítés) – egyaránt találkoznak, hisz abban szocializálódnak a gyermekek. A követendő így számukra, érthető módon, nem a gettó falain kívüli világ mintái lesznek, hanem a falakon belüliek; az a menő, aki nagy balhékat csinál, lányokat futtat, dílerkedik, esetleg már a börtönt is megjárta. A gyermekek gyakran nem ismerik a falakon túli világot, gettóban laknak (városi gettó, falusi cigánytelep), s a gettó iskolába járnak, kétszáz hasonló háttérű társukkal együtt. Nincs olyan osztálytársuk, akik által megismerhetnének más ideákat, mintákat az életre, gondolkodásra, viselkedésre, megélhetésre vonatkozóan. A kinti világ idegen, olykor félelmetes. Amennyiben van szerencsájük, s találkoznak más mintákkal is, gyakran nincs lehetőségük, „nincs emberük,” akik utat mutatna nekik, elvezetné őket céljaik eléréséhez.¹¹

Az eltérő szocializáció következményei

Hogy másra és másképp szocializálódnak a cigány/roma kisgyermek a családjukban, közösségeikben, a fentiekből jól látható. Évszázadok óta egymás mellett él a cigányság és a többség, az alacsony iskolázottság soha nem okozott annyi szenvedést, súlyos következményt, mint napjainkban, a 20. század második felétől eltelt évtizedekben. A cigányság mindig szegénységben élt, de megélhetését biztosítani tudta az általa készített termékek – a paraszti gazdaságokban, háztartásokban nélkülözhetetlen fa-és fémárúk (fonott kosarak, melencék, fateknők, kanalak, rosták, sziták, szegek, fűrők, furdancsok) – eladásával, a parasztsok háztáji gazdaságaiban végzett (betakarítás, cséplés, aratás), és a ház körüli nélkülözhetetlen munkákkal (meszelés, ólak, kályhák tapasztása), gazdasági és háztartási eszközök javításával (késélezés, kaszák kifenése, megreparálása, edények foltozása), felvásárolt vagy gyűjtött (toll, rongy, gyógynövények) árusításával faluzás, házalás, vásárolás révén. Sok faluban kovácsként, lókupecként keresték kenyerüket, vályogvetéssel, vályogtégla készítésével is

¹¹ Egy fővárosi gettóiskolában egyetlen délelőtt a következő tapasztalatokat gyűjtöttem össze; egy 2. osztályos kisfiú előttem lereszelt egy krétadarabot, szakszerűen feltekert egy papírt, s azt imitálta, hogyan szippantja fel a kábítószer. Egy negyedik osztályos kisfiú, arra a kérdésemre, hogy mi lesz, ha nagy lesz, azt válaszolta, hogy strici, mert a bátyja is az, s abból jól meg lehet élni. A hetedik osztályban, az első padban két bedrogozott (valószínűleg nem sokkal előtte szipúztak) fiú ült, egymást megtámasztva, révetegen bambulva előre. Ugyanebben a teremben egy fiú egyszer csak felugrott, felmászott a radiátorra, s a zsebéből hirtelen előkapott öngyújtóval a cafatokban lógó függönnyt heccből meggyújtotta. Óra közben egy magántanulónak átminősített túlfejtett lány besétált a terembe, figyelmet sem fordítva a tanárra, odament az egyik fiúhoz, akit felszólított, hogy menjenek ki szexelni a WC-be. Ezen a délelőttön történt még, hogy óra közben a szomszédos teremből beszaladt a tanár, segítséget kérve, menjünk, mert két gyerek úgy összeverekedett, hogy már az egyik szája is vérzik, nem tudja egyedül szétszedni őket.

sokan foglalkoztak. A megélhetést biztosító tevékenységekhez nem volt szükség iskolai végzettségre. Az államszocializmus idején – részben, mert kötelező volt a munkavégzés, részben, mert volt is nagy igény a munkájukra (gyárak, bányák, kohók, építkezések, útépitések betanított-és segédmunkás rétegét alkotva) – a szülők örültek, ha gyermekük mielőbb követni tudta őket (de legalább az apát) a munkában; magasabb iskolázottság elérése csak nagyon kevés szülő fejében fordult meg, s még kevesebben tudták mindehhez a lehetőségeket megteremteni gyermeküknek. A 20. század második felétől azonban, s különösen a 21. században, már szakma, érettségi, legalább középfokú végzettség nélkül szinte lehetetlen boldogulni. Egyértelmű, hogy a cigány/roma gyermekeknek is szakmát, érettségit, s minél többüknek magasabb iskolai végzettséget, diplomát kell szerezni. Ennek két feltétele: a minőségi oktatás biztosítása számukra, s a fent ismertetett eltérő szocializációból fakadó hátrányok korrigálása, megszüntetése, a hozott előnyök felerősítése.

Hátrányok és előnyök

A meleg, odaadó, szeretetteli bánásmód, az állandó figyelem minden esetben gazdagítja a kisgyermek személyiségét, boldoggá teszi életének e korai éveit. Azáltal, hogy a szülők nem foglalkoznak különösebben a neveléssel, nem terhelik fegyelmezással, szigorral, büntetéssel gyermekeik életét. Ha a viselkedését már nagyon korrigálni kell, mindössze egy heves reakciót (rákiabálás, rácsapás, megrántás) él át a gyermek, olyan jelzést azonban nem tapasztal meg a szülők részéről, ami hosszú távú, nevelő hatású lenne. A szülők, rokonok tartózkodnak attól, hogy a gyermek személyiségét tudatosan alakítsák, formálják, ösztöneiket esetleg „megnyirbálják,” állandóan minősítsék gyermekeiket, azok viselkedését. Külső szabályok, követelések hiányában azonban így nem alakulnak ki a belső szabályozó erők sem, a szabályszozializáció hiányos; nem épülnek be fékek, melyek jeleznek, ami által a gyermek módosítani, irányítani tudja majd saját viselkedését. A szabályok által nemcsak a jót és a rosszat tanulja meg egy gyermek elkülöníteni, hanem a motiváció is kialakul benne a fejlődésre, célok elérésére, saját maga leküzdésére, önmaga és környezete változtatására. A szülők, felnőtt környezet visszajelzése, korrekciója nélkül nem fejlődik ki a gyermekben reális önkép sem. A mindennapi életben a rendszeresség hiánya, a sajátos időfogalom megakadályozza, hogy a belső biológiai óra – ami az élethez nélkülözhetetlen előrelátás, tervezés, időbeosztás szempontjából – megfelelően kialakuljon. A vágyak azonnali kielégítésének a gyermekek szocializációjában komoly következményei vannak; nem fejlődik ki kellőképpen a vágyak eltolásának képessége (nem, vagy csak sok konfliktus árán nehezen tanulja meg majd később, hogy szükségleteinek kielégítését késleltesse, eltolja, más formában elégítse ki), s a frusztrációs tolerancia (bárminemű akadályoztatás, feszültség tűrésének képessége) is fejletlen lesz; így a gyermek nehezen terhelhető, erőfeszítésre, kitartásra kevésbé motiválható. Könnyen belátható, hogy mindezek következtében miképp alakulnak ki beilleszkedési nehézségek, magatartási problémák a többségi intézménybe – hol mindig a többségi gyermekekhez, többségi szocializációs mintához igazodnak az elvárások – kerülő cigány/roma kisgyermekek esetében. Mindehhez hozzájárulnak a szegénységből származó hátrányok is; az alultápláltság, a minőségi éhezés, aminek következménye a gyermek pszichés és fizikai gyengesége, a tanuláshoz nélkülözhetetlen otthoni környezet, feltételek hiánya,

szülői motiváció és segítség hiánya – a szülő aluliskolázottsága, súlyos családi problémák, megélhetési gondok, deviancia stb. miatt –, a deprivált lakókörnyezet, a deviáns minták a környezetben, pozitív jövőkép, minta hiánya, gettóiskola alacsony színvonalú oktatása. A zsúfolt, szegény lakásokban nincs lehetőség a csecsemő, kisgyermek megfelelő fejlődését biztosítani; igaz, hogy mindig kézben van a gyermek, de részben azért is, mert nincs hova letenni, mozgásfejlődésének – s így megfelelő idegrendszeri fejlődésének! – nem biztosított megfelelő tér. Az agy fejlődésének ugyanis feltétele, hogy megfelelő ingerek ériék – neuronok kapcsolódjanak össze, azaz minél több szinapszis jöjjön létre –, az ingerhatások pedig a mozgásfejlődéshez kötődnek; a kúszás, mászás, felegyenesedés az egész idegrendszer fejlődését stimulálja. A nem megfelelő mozgásfejlődés következménye magatartászavar, figyelemzavar, írás-és olvasási nehézségek. Fentebb már szó volt arról, hogy nem helytálló a megállapítás, miszerint ingerszegény környezetben nőnek fel a cigány/roma gyermekek, hanem épp az ellentéte igaz. A közös szocializációs – hullámzó érzelmi-indulati – térben történő nevelkedés meghatározó a gyermek életében; magány, szeparációs szorongás helyett magas szociális¹² képesség jellemző a cigány/roma gyermekekre, közvetlen, nyitott személyiséggé, az állandó érzelmi ráhatás következtében azonban impulzív, az érzelmeit aktívan (sokszor a következmények végiggondolása nélkül) megélő, kimutató felnőtté válnak. A testvériesség, a kölcsönös segítségnyújtás ugyan erősíti a közösséget, életmentő támogatást jelentenek egy-egy személynek, családnak, de akadályai is annak, hogy az előrelátás, tervezés, beosztás képessége, gyakorlata kialakuljon.

Az eltérő szocializációból fakadó előnyök között mégis elsőként a közösségi életet kell kiemelni; a posztmodern társadalmunkra oly jellemző individualista „én-kultúra” helyett a cigány/roma közösségekben még a kollektív „mi-kultúra” a meghatározó. Közös teherviselés (gyász, betegség, nélkülözés), az öröm és a bánat megosztása, közös hordozása. A csoporthoz tartozás, a lojalitás, erős identitásképző elem, élethosszig tartó védelmet nyújt a nagycsalád, a közösség. E családokból az intézményekbe érkező gyermekek különösen fogékonyak a közösségi életre, nyitottak, fejlett érzelmi intelligenciával rendelkeznek. A kisgyermek érzelmi kötődése igen erős, ha pedagógusukat megszeretik, ha feléjük irányuló törődést, személyes odafigyelést tapasztalnak, a tanító, tanár kedvéért szívesen teljesítenek, haladnak előre a tanulásban. Annak köszönhetően, hogy a gyermekeket korán bevonják az otthoni teendőkbe – a lányok kistestvéreik felügyeletében, ellátásában, a házi munkákban, a fiúk a felnőtt férfiak munkájában kapnak feladatokat –, igen fejlett praktikus tudással rendelkeznek, amire az iskolában építeni lehet. A családszeretet, a gyermekszeretet, az élet szeretete, az öröm képessége a sokszor igen nehéz, nyomorúságos körülmények ellenére, ugyancsak értéke a cigány közösségnek. A neves szociológus, *Kemény István* hasonlókat fedezett fel cigánykutatásai kapcsán: „A cigányok legtöbb csoportjának életét elsősorban a hiány jellemzi; a megfelelő kereset és jövedelem, a jó lakás, a kielégítő ruházzkodás és étkezés, az egészséges ivóvíz, az iskolázottság és a nem cigányokkal való versenyképesség hiánya. De nemcsak hiányt tapasztaltunk körükben, hanem pozitívumot, többletet is, amely egész életünkre szóló

¹² Szociális = a társas életre, barátkozásra, személyes kapcsolatokra való nyitottság

élmény marad: a személyes kapcsolatok melegségét, a személyiség spontaneitását, az élet örömeivel való élni tudást.” (Kemény, 1976. 54. o.)

Következtetések

A cigány/roma családokban, közösségekben nevelkedő gyermekek gyakran a többségi gyermekektől eltérő viselkedésmintával, viselkedéskultúrával érkeznek az iskolába. Várakozásuk, nyitottságuk azonban többnyire ugyanolyan intenzív, mint nem cigány társaiké. Az iskola első osztályában még nem is szokott komoly „gond” lenni velük; kedves, szeretetet adni tudó és kapni vágyó személyiségüket még elfogadják a pedagógusok. Probléma a következő tanévben szokott kezdődni, a gyermek tanulásban való lemaradása egyre nyilvánvalóbb lesz, az osztásban, szorzásban, a házi feladatok elvégzésében, gyakorlásában az aluliskolázott szülők már nem tudnak segíteni. A többségi gyermekek szüleihez hasonló támogatást, háttérrel nem tudnak biztosítani, ennek következtében a kisgyermek egyre inkább „problémássá” válik, nem teljesít, nem érti az újabb és újabb tananyagot, menthetetlenül lemarad. A pedagógus felől a gyermek elmarasztalást, folyamatosan negatív minősítést kap (gyakran vele együtt a családja is: „Mit is várunk tőlük?”), így egyre kedvetlenebbé, frusztráltabbá válik, az iskola „rossz hely”, a kudarc színtere lesz számára. Dacos, engedetlen lesz, harmadik osztályban gyakran hallani ilyenkor a pedagógusoktól: „előjött belőle a cigánysága”. Megindul a lejtőn; csalódottsága, magára maradottsága dacba, engedetlenségbe, disszociális viselkedésbe, destrukcióba, agresszióba fordul. Iskolakerülővé, korai iskolaelhagyóvá, így képzetlenné, munkanélkülivé, fiatalon szülővé válik – s minden kezdődik előlről, azaz folytatódik az ördögi kör.

Nem kell azonban, hogy ez így történjen, a kör megszakítása nemcsak a cigányság, de az egész társadalom érdeke is. Szemlélet-és módszertan váltására van szükség a sikeres pedagógia munkához. Az eltérő szocializáció és annak következményeinek megismerése, megértése lehetővé teszi, hogy azt korrigáljuk már idejekorán, ezt a célt szolgálják a Biztos Kezdet Gyerekházak. Cigánytelepeken, falusi cigánysorok mellett, gettók szélén létrehozott ilyen házak megváltoztatják mind a szülők, mind a gyermekek szocializációját. A közel kétszáz hazai ilyen intézmény egyértelműen bizonyítja, lehet változni, s a legtöbb helyen maguk a szülők is igénylik ezt. A kötelezővé vált óvodáztatás már erre épülve tovább tudja erősíteni, támogatni a hátrányos helyzetből érkező, iskolázatlan szülők gyermekeit. Tapasztalatok szerint ezeknek köszönhetően már iskolaéretten – s nem mellékesen, az egész család már a többségi intézmény elvárásaihoz szocializálódva – lép be a kisgyermek az iskolába. Az inkluzív szemléleten alapuló, módszertanát megvalósító, a cigány/roma gyermekek sajátosságaira is építő iskola pedig képes arra, hogy eredményesen tanítsa, nevelje az eltérő kultúrából, környezetből érkező gyermekeket, véget vetve így a cigányság lemaradásának.

IRODALOM

Babusik Ferenc (2004). *A szegénység csapdájában*. www.delphoi.hu

- Békési Ágnes (2003). *Muzsikuskok*. Budapest: PONT Kiadó 84.
- Csordás Gábor szerk. (2014). Nemzetiségi adatok. *KSH Népszámlálás 9*. Budapest: KSH 59.
- EB 2017. Európai Bizottság *Oktatási és Képzési Figyelő – Magyarország 2017*. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2017-hu_hu.pdf 6.
- EUROSTAT 2017. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2017-hu_hu.pdf 6.
- Fekete Attila (2016). Gyerekszegénység a munkaerő-piaci helyzet tükrében In: Vastagh Zoltán-Husz Ildikó szerk. *Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről*. Budapest: MTA TK Gyerekesélyprogram 44.
- Hegedűs Sándor (2000). *Cigány kronológia*. Budapest: Konsept-H. Kiadó 38.
- Kemény István (1976). A magyarországi cigányság helyzete. In: Vajda Imre szerk. (1997). *Periférián. Roma szociológiai tanulmányok*. Budapest: Ariadne Kulturális Alapítvány 54.
- Kormány (2016) Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. *Cselekvési Terv 2014-2020*. Budapest: Köznevelésért Felelős Államtitkárság 9. http://www.kormany.hu/download/7/6a/e0000/ESL-Cselekv%C3%A9si-terv_20161109.pdf
- KSH (2014). A népesség nemzetiség és főbb korcsoportok szerint. *KSH 2011. Népszámlálás nemzetiségi adatok 9*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 20.
- KSH (2015). *Statisztikai Tükör 2015/82*. A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 5.
- Lewis, O. (1968). *Sánchez gyermekei*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 20-23.
- MSK 1895. A Magyarországon 1893. jan. 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam IX. kötet* Budapest: Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája
- Romano Rácz Sándor (2008). *Cigány sor*. Budapest: Osiris Kiadó. 117.
- Pálmainé Orsós Anna (2006). Nyelvi helyzet, nyelvoktatás, nyelvtanárképzés. Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megőrzéséről. *Ph.D. értekezés*. Pécs: PTE Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Pécs. 21.
- Piaget, J. (1973). *Az értelmi fejlődés társadalmi tényezői*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 8.
- Szabóné Kármán Judit (2012). *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Budapest: Gondolat Kiadó 175-221.

Szabóné Kármán Judit (2018). *A magyarországi cigány/roma népesség kultúranropológiai és orvosantropológiai megközelítésben*. Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem. 35-39.

Szívós Péter és Tóth István György szerk. (2015). *Jól nézünk ki (...?!) Háztartások helyzete a válság után. TARKI MONITOR JELENTESEK 2014*. Budapest: Társadalomkutatási Intézet Zrt. 52.

Varga Aranka (2009). *Cigány gyerekek az oktatásban-együttműködésre épülő inkluzív iskola*. (Kutatási beszámoló). Pécs: PTE Oktatókutató Központ. <http://www.cerd.pte.hu/?q=node105>.

Vastagh Zoltán (2016). *A gyermekek lakáskörülményei és néhány ezzel összefüggő egészségi probléma*. In: Vastagh Zoltán-Husz Ildikó szerk. *Gyerekesélyek a végeken. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről*. Budapest: MTA TK Gyerekesélyprogram. 80-81. o.

Szabóné Kármán Judit

ABSTRACT

THE GYPSY/ROMANY CHILDREN, FAMILIES

Judit Szabóné Kármán

Tanulmányomban a mai magyarországi cigányság különböző csoportjaihoz tartozó cigány/roma közösségek, családok szocializációs mintáit – annak okait és következményeit –, továbbá azokat a pozitívumokat mutatom be, amelyekkel a cigány gyermekek érkeznek az oktatási intézményekbe. Mint ahogy egységes cigányság nem létezik, úgy egységes szocializációs mintáról sem beszélhetünk. Másképp működik, nevel egy jó körülmények között élő, s másként egy szétesett, szegény, súlyos napi gondokkal küszködő cigány család. A hagyományörző – s különösen az oláh-cigány közösségekben – nagycsaládokban az asszimilálódott közösségektől eltérően szocializálódnak a gyermekek, s sok vonatkozásban más a nevelés a muzsikus családokban, s a fiatal, diplomás szülők alkotta családokban. Mint ahogy kultúrájukban, úgy a szocializációban is keverednek – s csoportokként, rétegekként eltérő hangsúllyal érvényesülnek – az etnikai sajátosságok, gyakran a szegénykultúra, valamint a régi magyar paraszti kultúra elemei. Másra és másképp szocializál a cigány/roma család, mint egy többségi család, s ennek előnyei, hátrányai egyaránt vannak. Az oktatási intézményekben – melyek többnyire nincsenek felkészülve a többségtől eltérő gyermekek fogadására, nevelésére – leginkább a hátrányok kerülnek előtérbe, aminek következménye gyakran a kudarcos iskolai pályafutás, korai iskolaelhagyás, nagyszámú magántanulóvá nyilvánítás, szegregált, elkülönített oktatás. A különbözőségekből fakadó elkülönítés, szegregált, alacsony színvonalú oktatás – aminek napjainkban is számos példájával találkozunk – helyett azonban a különbözőséget értéknek tekintő, arra építő szemlélet, ennek megfelelő módszertan, az inkluzív (befogadó) pedagógia, a Biztos Kezdet Gyerekházak, a tanodaprogram képes a hátrányos helyzetű, cigány és nem cigány gyermekek iskolázottságát jelentősen javítani, szakmához, érettségéhez, diplomához eljuttatni őket.

Kulcsszavak: szocializációs minta, cigány/roma család, iskola, szegregáció, előnyök, hátrányok

Keywords: socialisation sample, Gypsy/Romany family, school, segregation, benefits, disadvantages

Levelezési cím/Address for correspondence: Judit Szabóné Kármán, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Romológia Tanszék, 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.